

دانشگاه پیام نور مرکز تهران جنوب

دانشکده الهیات گروه تاریخ تشیع

پیشینه تشیع در استان مرکزی

با تأکید بر دوره قاجار

(برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته تاریخ تشیع)

پژوهشگر: محمد مظفری

استاد راهنما: جناب آقای دکتر ایزدی

استاد مشاور: جناب آقای دکتر خسرو بیگی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه پیام نور استان تهران

جمهوری اسلامی ایران
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

مرکز تهران جنوب

تاریخ:
شماره:
پیوست:

تصویب نامه

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته هیات گرایش تاریخ تشیع
تحت عنوان:

بیشینه تشیع در استان مرکزی (با تأکید بر دوره قاجار)

نام خانوادگی: مظفری
شماره پروژه: ۸۲۲۲
تاریخ دفاع: ۱۳۹۲/۱۰/۲۶
نمره: حدود ۱۶
هیات داوران:
نام: محمد
شماره دانشجویی: ۸۶۸۱۰۱۸۵۲
ساعت: ۱۶-۱۴/۳۰
درجه ارزشیابی: خوب

داوران	نام	نام خانوادگی	کد استادی	مرتبۀ علمی	امضاء
راهنما	حجت الله	ایردی	۴۱۰۵۰۵	استاد	
رهنمای دوم	-	-	-	-	-
مشاور	هوشنگ	خسرو بیگی	۴۱۰۴۰۱	دانشیار	
مشاور دوم	-	-	-	-	-
داور	ثریا	شهسواری	-	استاد	
داور دوم	-	-	-	-	-

تهران، خیابان انقلاب، خیابان
استاد نجات الهی، نرسیده به
چهار راه سپند، دانشگاه پیام نور
مرکز تهران جنوب، پلاک ۲۳۳
تلفن: ۸۴۲۲۴
۸۸۸۰۱۰۹۰
فکس: ۸۸۸۰۳۶۸۵
کد پستی: ۱۵۸۴۶۶۸۶۱۱

نشانی الکترونیک:

www.teh-jonuob.pnu.ac.ir
Jonuob@tpnu.ac.ir

دانشگاه پیام نور مرکز تهران جنوب

دانشکده الهیات گروه تاریخ تشیع

پیشینه تشیع در استان مرکزی

با تأکید بر دوره قاجار

(برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته تاریخ تشیع)

پژوهشگر: محمد مظفری

استاد راهنما: جناب آقای دکتر ایزدی

استاد مشاور: جناب آقای دکتر خسرو بیگی

این پژوهش در تاریخ ۳۰ ماه دی سال ۱۳۹۲ به اتمام رسید

تقدیم به :

شهیدان والامقام ۸ سال دفاع مقدس بویژه شهیدان این خطه از میهن اسلامی. شیعیان راستین مولا امیرالمؤمنین علیه السلام، راست قامتانی که جان شیرین بر سر پیمان نهاده و در ترنم خونشان جاودانه شدند. روحشان شاد، یادشان گرمی و راهشان پر رهرو باد.

آن فرو ریخته گل‌های پریشان در باد

کز پی جام شهادت همه مدهوشانند

نامشان زمزمه نیمه شب مستان باد

تا نگویند که از یاد فراموشانند

چکیده

بررسی موقعیت جغرافیایی استان مرکزی و توجه به جایگاه سیاسی و اجتماعی این خطه از کشور، همچنین مطالعه تاریخ این استان به عنوان بخش کوچکی از سرزمین بزرگ ایران اسلامی، خود گویای واقعیت‌های ارزشمندی است که نقاط برجسته‌ای همچون فراهان، آوه یا آبه، کرج ابودلف، خمین و... به سان نقاط درخشانی در آن رخ می‌نمایند و از جهات مختلفی می‌تواند در کانون توجه علاقه‌مندان به مطالعات تاریخی قرار گیرد.

ورود اسلام به ویژه تشیع در اواخر قرن اول هجری توسط نسل اول یاران پیامبر (صحابیان) و پذیرش مذهب امامیه به عنوان نزدیک ترین مشرب به سرچشمه فیض از نکات حائز اهمیت در مطالعه تاریخ منطقه جبال و یا به عبارت بهتر منطقه عراق عجم است. شناخت اجمالی از جایگاه تشیع در منطقه استان مرکزی و بررسی زندگی بزرگان و نام‌آوران برخاسته از این خطه، به منظور سیراب شدن از کوثر زلال معرفت ایشان و همچنین پی بردن به نقش بی بدیل آنان در تحولات اجتماعی و توسعه و تعمیق فرهنگ شیعی به ویژه در دوره حاکمیت قاجار و دوره معاصر و همچنین شناخت نقش علما و دانشمندان این منطقه در ظهور انقلاب اسلامی از نکاتی است که توجه و تأمل در آن برای علاقه‌مندان به مطالعات تاریخی خالی از لطف نخواهد بود.

فهرست مطالب

۱۰	فصل یکم – کلیات	۱
۱۱	مقدمه	۱.۱
۱۳	سخن اول	۱.۲
۱۴	هدف و قلمرو تحقیق	۱.۳
۱۵	نقد و بررسی منابع اصلی تحقیق	۱.۴
۱۶	پیشینه و ادبیات موضوع	۱.۵
۱۸	فصل دوم – جغرافیای تاریخی استان مرکزی	۲
۱۹	جغرافیای استان مرکزی	۲.۱
۱۹	مقدمه فصل	۲.۱.۱
۱۹	جغرافیای استان	۲.۱.۲
۲۰	تعداد شهرستان ها، دهستان ها و آبادی ها	۲.۱.۳
۲۰	تاریخ و فرهنگ در استان مرکزی	۲.۲
۲۰	مذهب	۲.۲.۱
۲۱	زبان و گویش	۲.۲.۲
۲۱	وضعیت سیاسی استان مرکزی	۲.۲.۳
۲۲	شرایط و موقعیت اجتماعی	۲.۲.۴
۲۷	وضعیت صنعت و کشاورزی	۲.۲.۵
۲۸	استان مرکزی در ادوار تاریخ	۲.۳
۲۸	قبل از اسلام (ایالت ماد علیا)	۲.۳.۱
۳۰	بعد از اسلام (ایالت جبال یا عراق عجم)	۲.۳.۲
۳۴	پیشینه تاریخی فراهان	۲.۳.۳
۳۷	آستانه علوی (کرج ابودولف)	۲.۳.۴
۳۸	پیشینه تاریخی شهر اراک	۲.۳.۵
۴۱	پیشینه تاریخی ساوه	۲.۳.۶
۴۲	پیشینه تاریخی خمین (کمره)	۲.۳.۷
۴۳	پیشینه تاریخی تفرش	۲.۳.۸
۴۴	پیشینه تاریخی محلات	۲.۳.۹
۴۴	پیشینه تاریخی آشتیان	۲.۳.۱۰
۴۵	آوه (آبه)	۲.۳.۱۱

۲۳.۱۲ عصر قاجاریه ۴۷

۲۳.۱۳ در دوره پهلوی و دوران نظام مقدس جمهوری اسلامی ۴۷

۳ فصل سوم – تاریخ تشیع در استان مرکزی ۴۸

۳.۱ ورود اسلام و تشیع به منطقه جبال ۴۹

۳.۲ تأملی بر عوامل پیروزی سپاهیان اسلام ۵۳

۳.۲.۱ علل گرایش ایرانیان به دین اسلام ۵۴

۳.۲.۲ ریشه تفکر و اعتقادات شیعه ۶۰

۳.۲.۳ علل نفوذ تشیع در ایران ۶۱

۳.۳ تشیع در استان مرکزی تا پیش از دوره قاجار ۶۳

۳.۳.۱ مهاجرت عرب ها و اشعریان به قم ۶۳

۳.۳.۲ هجرت ناخواسته امام رضا(علیه السلام) به خراسان ۶۴

۳.۳.۳ مهاجرت سادات علوی ۶۴

۳.۳.۴ ایلخانان و گسترش تشیع ۶۶

۳.۳.۵ دوران حکومت صفویه ۶۸

۳.۳.۶ دوره حکومت افشاریه ۷۱

۳.۳.۷ دوران حکومت زندیه ۷۱

۳.۴ تشیع در استان مرکزی در دوره قاجار ۷۲

۳.۴.۱ مشروطه و اصلاحات سیاسی ۷۵

۳.۴.۲ روحانیون ۷۶

۳.۴.۳ شیعه در شروع سلسله قاجار ۷۷

۳.۴.۴ پایه گذاری مکتب امروزی شیعه ۷۹

۳.۴.۵ مراجع تقلید، نماینده امام عصر ۸۰

۳.۴.۶ رساله توضیح المسائل ۸۱

۳.۴.۷ مراجع تقلید شیعه در دو قرن اخیر ۸۲

۴ فصل چهارم – عوامل تعمیق فرهنگ تشیع در استان مرکزی ۸۴

۴.۱ نقش عالمان و سیاستمداران شیعی در دوره حاکمیت قاجار ۸۵

۴.۲ مقدمه فصل ۸۵

۴.۲.۱ میرزا محمد حسن آشتیانی ۸۶

۴.۲.۲ ملا مهدی نراقی ۹۳

۴.۲.۳ آقا ضیاء الدین عراقی ۹۸

۴.۲.۴ آقا نور الدین عراقی (اویس زمان) ۱۰۳

۴.۲.۵ آیتالله محمدعلی اراکی ۱۱۳

۴.۲.۶ امام خمینی ۱۱۷

۱۳۱.....	میرزا تقی خان امیر کبیر	۴.۲.۷	
۱۳۵.....	میرزا عیسی قائم مقام فراهانی (میرزای بزرگ).....	۴.۲.۸	
۱۴۰.....	امامزادگان و بقاع متبرکه	۴.۳	
۱۴۰.....	امام زاده سهل ابن علی آستانه	۴.۳.۱	
۱۴۱.....	مرقد شاهزاده محمد عابد	۴.۳.۲	
۱۴۲.....	امامزاده شاهزاده احمد	۴.۳.۳	
۱۴۳.....	بقاع متبرکه هفتاد و دو تن ساروق	۴.۳.۴	
۱۴۳.....	شاهزاده محمد(شهسواران).....	۴.۳.۵	
۱۴۴.....	بقعه آقا نورالدین(اراک).....	۴.۳.۶	
۱۴۵.....	امام زاده عبدالله و آمنه خاتون(اراک).....	۴.۳.۷	
۱۴۵.....	حضرت معصومه در دلیجان	۴.۳.۸	
۱۴۵.....	شاه سلیمان (دلیجان).....	۴.۳.۹	
۱۴۶.....	زبیده خاتون (نراق).....	۴.۳.۱۰	
۱۴۶.....	امامزاده ابوطالب (خمین).....	۴.۳.۱۱	
۱۴۷.....	امامزاده آقا عبدالعلی - ریحان خمین.....	۴.۳.۱۲	
۱۴۷.....	امامزاده اهل بن علی (ع).....	۴.۳.۱۳	
۱۴۸.....	بقعه امامزادگان فضل و سلیمان بن موسی (ع)(شاه سلیمان)آوه.....	۴.۳.۱۴	
۱۴۹.....	امام زاده محمد (تفرش).....	۴.۳.۱۵	
۱۴۹.....	حوزه های علمیه	۴.۴	
۱۴۹.....	پیشینه حوزه و مدارس علمیه در اراک	۴.۴.۱	
۱۵۱.....	نتیجه		۵
۱۵۳.....	منابع و مأخذ		۶

فصل یکم کلیات

۱.۱ مقدمه:

استان مرکزی منطقه ای است وسیع و پهناور با پیشینه ای کهن که بیش از پهناوری و وسعت جغرافیایی اش افتخاراتی را به جامعه علمی، دینی و فرهنگی عرضه نموده است. به گونه ای که بسیاری از حوادث و رخداد‌های این منطقه، نقش مستقیمی در تحولات و تاریخ ایران اسلامی داشته است.

همجواری باشهر مقدس قم، به عنوان اولین پایگاه شیعیان و همچنین شهر تاریخی آوه (آبه) با هفت هزار سال پیشینه تاریخی به عنوان دومین کانون تشیع در ایران و برخوردار از نعمت حضور مهاجران و حاملان فرهنگ تشیع و همچنین نسل اول صحابیان پیامبر^(ص) و بسیاری از مواهب دیگر از جمله قرار گرفتن در مسیر حرکت زائران عتبات عالیات و..... باعث شد تا این منطقه به عنوان یکی از مراکز ثقل فرهنگ شیعی در نظرگاه عالمان و دانشمندان قرار گرفته و توفیق حضور فرزاندگانی همچون آیت الله حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی و همچنین تاسیس حوزه علمیه اراک با حضور امام خمینی قبل از تاسیس حوزه قم را داشته باشد.

مفاخر بزرگی که نه تنها برای استان مرکزی بالندگی و نشاط آفریدند، بلکه بر تارک تاریخ میهن اسلامی خوش درخشیدند و منشا تحولات و آثار بزرگ در عرصه های علمی، ادبی، مذهبی، اخلاقی و سیاسی گردیدند.

استان مرکزی به لحاظ فرهنگی و مذهبی یکی از مراکز تربیت و پرورش اندیشمندان، شعرا، عرفا سیاستمداران و بزرگان مذهب شیعه محسوب می شود و از مشاهیر و علمای بزرگ دینی، ادبی و فرهنگی این سرزمین می توان به، فخرالدین عراقی، ادیب الممالک فراهانی، میرزا حسن آشتیانی، عباس اقبال آشتیانی، میرزا تقی خان امیرکبیر، قائم مقام فراهانی، پروفیسور حسابی، پروین اعتصامی، حضرت آیت الله العظمی اراکی (ره)، حضرت آیت الله آقا نور الدین حسینی (ره)، ملا احمد نراقی (ره)، ملا مهدی نراقی (ره)، حضرت آیت الله حاج آقا محسن عراقی (ره)، آقا ضیاء الدین عراقی و بسیاری از علمای طراز اول، مورخین، سیاستمداران، شعرا، عرفا و اندیشمندان دیگر اشاره کرد.

و مهمتر آنکه : امروزه تنها مردم ایران که جهانیان، استان مرکزی را با نام بزرگمرد تاریخ معاصر حضرت امام خمینی (ره) می شناسند. بزرگ شخصیتی که دنیا از وجود گرانددرش تأثیر گرفت و نام مبارکش برای همیشه تاریخ با آهنگی دلنشین گوش، ذهن و قلب مسلمین و مستضعفین را نوازش می دهد. وجود دیگر علمای

وارسته و شخصیت های فرهیخته و رجال برجسته سیاسی و فرهنگی، شعرا و ادیبان، همچون اراکی ها و عراقی ها، امیرکبیر، قائم مقام فراهانی، آشتیانی ها، ساوجی ها و سایرین نام این استان را بهتر به جهانیان معرفی می کند. همچنین وجود آثار گرانبهای تاریخی علاوه برآنکه نشانگر فرهنگ غنی این مردم است علاقه مندان به فرهنگ اصیل اسلامی را به سوی خود جلب می نماید.

۱.۲ سخن اول

از آنجا که استان مرکزی در طول اعصار و قرون متوالی به عنوان یکی از مراکز پرورش عالمان شیعی در میان بلاد مختلف مطرح بوده است. تا آنجا که تداوم این حرکت، تاریخ معاصر کشور ما را تحت تأثیر قرار داده است. همجواری با پایتخت کشور و نزدیکی به شهر قم و حرم حضرت معصومه(س) و اهمیت جغرافیای سیاسی، اقتصادی این منطقه (به عنوان ایالت جبال از دیرباز) و همچنین پیشینه فرهنگی آن نقش بسزایی در تحولات منطقه داشته است، بر این اساس این تحقیق به دنبال آن است که به سؤالات مهمی در این باب پاسخ دهد از جمله آنکه:

الف) اسلام و بویژه تشیع از چه زمانی در این منطقه مطرح شده است؟

ب) چه عواملی در تعمیق و ماندگاری تشیع در این منطقه مؤثر بوده‌اند؟

ج) نقش تشیع در توسعه فرهنگی و تحولات اجتماعی منطقه به ویژه در دوره قاجاریه چگونه بوده است؟

در بررسی سابقه این موضوع منابع پراکنده‌ای با عناوین مختلف بدست آمده که هر یک بصورت ضمنی اشاره‌ای به برخی از جنبه‌های مورد نظر این تحقیق داشته‌اند اما تا کنون تحقیق مستقلی با این عنوان انجام نگرفته است.

بررسی در خصوص پیشینه تشیع در استان مرکزی از موضوعات مهمی است که می‌تواند ابعاد گسترده‌ای از تاریخ این خطه از کشور اسلامی ایران را مورد بررسی قرار دهد و طبیعتاً فرضیات مختلفی در این زمینه مطرح است، اما با عنایت به محدودیت‌های موجود در این تحقیق بر آنیم تا از میان فرضیات قابل طرح، سه فرضیه ذیل را مورد مذاقه قرار داده و با عنایت به این فرضیات به تجزیه و تحلیل جایگاه تشیع در این منطقه بپردازیم.

الف) اول آنکه این منطقه از قرون اول هجری و تقریباً همزمان با ورود اسلام به ایران به عنوان مهد علوم دینی بویژه در زمینه تشیع مطرح بوده است چه آن‌که حاملین و مروجین اسلام در این منطقه همچون اشعریان و ... خود از میان اهل تشیع واز پیروان امام علی(ع) بودند.

ب) فرضیه دوم بر این نکته استوار است که تشیع از عوامل مهم تأثیرگذار در تحولات فرهنگی و اجتماعی استان بویژه در دوره حکومت قاجاریه بوده است.

ج) نهایتاً و براساس سومین فرضیه حضور علمای نامور شیعه، مقابر شیعی و بخصوص حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه(س) از عوامل مؤثر در تحقق فرهنگ و تفکر شیعی در این منطقه بوده است.

۱.۳ هدف و قلمرو تحقیق

بررسی موقعیت جغرافیایی استان مرکزی و توجه به ژئوپولتیک این خطه از کشور و همچنین بررسی و مطالعه تاریخ این استان به عنوان بخش کوچکی از سرزمین بزرگ ایران اسلامی گویای واقعیت های ارزشمند تاریخی است. با عنایت به موارد مطروحه فوق هدف این تحقیق عبارت است از:

- بررسی چگونگی ورود اسلام به منطقه و همچنین عکس العمل مردم در پذیرش آن.

بررسی زندگی دین مدارانه مردم و نقش علمای دین در هدایت جامعه و چگونگی برخورد ایشان با حکام زمان خویش از نکات مهمی است که مطالعه آن می تواند ما را در شناخت جایگاه و موقعیت اجتماعی و مذهبی این استان در قرون ماضی، بویژه در دوره قاجاریه و همچنین کیفیت نقش آفرینی عالمان و دانشمندان شیعی منطقه در تحولات تاریخ معاصر یاری نماید.

ورود اسلام در قرن اول هجری به منطقه توسط نسل اول یاران پیامبر(ص) (صحابیان) و تأکیدات پیامبر عظیم الشان و پیش بینی آینده روشن مردم ایران توسط حضرات ایشان از نکات قابل توجهی است که در پذیرش مذهب امامیه به عنوان نزدیک ترین مشرب به سرچشمه فیض، در میان این قوم مؤثر بوده است.

نزدیکی به شهر مقدس قم به عنوان اولین پایگاه تشیع و همچنین شهر تاریخی آوه(آبه) با هفت هزار سال پیشینه تاریخی به عنوان دومین کانون تشیع در ایران از نکات حائز اهمیت در تاریخ این منطقه است، اما از آنجا که بررسی همه آن چه در این دوره طولانی اتفاق افتاده است خارج از حیطه یک پایان نامه دانشجویی است.

بر این اساس و با راهنمایی اساتید محترم، محدوده موضوع به بررسی تحولات دوران قاجار محدود گردید. گرچه بررسی جایگاه تشیع و نقش آفرینی مردم و عالمان شیعی در این مقطع حساس از تاریخ ایران اسلامی نیز

خود حدیث مفصلی است که بیان همه ظرائف و دقائق آن از حوصله این بحث خارج است. اما در این مجال فقط به مجملی از آن اشاره می‌شود و هذ به بضاعتنا.

در این مجموعه به حول و قوه الهی سابقه تشیع و اسلام پذیری این منطقه و پیوند تاریخی مردمان این دیار با عترت پیامبر و پیشوایان معصوم و نمایندگان ایشان سخن به میان آمده و ضمن بررسی جغرافیای اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و تاریخی برخی از مناطق این استان خدمات متقابل اسلام و این منطقه مهم از وطن اسلامی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

استان مرکزی، منطقه‌ای است با پیشینه کهن که مهد تربیت دانشوران، فقیهان، شاعران و سیاستمدارانی چند بوده است که هر کدام در هر دوره‌ای نقشی از خود بر صفحات تاریخ ایران برجای گذارده و منشأ اثر یا تحولی گردیده‌اند.

یکی از چهره‌های درخشان در دوره معاصر، حضرت امام خمینی است که بزرگترین حلقه این سلسله به شمار می‌رود، چه آن که او علاوه بر آن که در فقه، اصول، فلسفه و عرفان سرآمد بود، با ورود به عرصه سیاست، یکی از مهم‌ترین تحولات سیاسی تاریخ ایران را نیز رقم زد.

از آن جا که قلمرو این تحقیق بیشتر به دوره قاجار محدود گردیده و فقط در پاره ای از موارد و بنابر ضرورت نیم‌نگاهی به سایر ادوار معطوف داشته است لذا پس از بررسی اجمالی دوره‌های مختلف به نقد وقایع تاریخ معاصر بویژه دوره قاجار پرداخته و همچنین نقش و جایگاه عالمان شیعی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

پرداختن به زندگی رجال نامدار شیعه، موضوع دیگری است که در این تحقیق مورد توجه قرار گرفته و دفتر زندگی رجال برجسته‌ای از این خطه فرهنگ پرور را در مقابل دیده خوانندگان می‌گشاید.

۱.۴ نقد و بررسی منابع اصلی تحقیق

درگردآوری مطالب این تحقیق از منابع مختلفی استفاده شده که عمده آنها از منابع قابل اعتبار در زمینه مطالعات تاریخی بویژه در تاریخ معاصر بوده که در بخش منابع وماخذ به تفصیل به آنها اشاره شده است. از میان منابع فوق آثار مرحوم ابراهیم دهگان با توجه به حضور و تسلط ایشان بر وقایع تاریخ معاصر و گستره نگاه ایشان

در استان مرکزی از اهمیت خاصی برخوردار است. او در یکی از کتابهای خود بنام «گزارش نامه» درباره خود می نویسد: «مطلع زندگانی خود را تا حدود جنگ بین الملل اول در روستا گذرانده و در آن سال تفنگ بردوش گرفته و در ردیف مهاجرین وارد شده و بعد از یکسره شدن کارها به مدرسه آقاضیاءالدین اراک در سلک طلاب وارد گردیده و تا سال ۱۳۴۷ ه. ق به تحصیلات خود ادامه داده و بعد از سال ۱۳۳۰ تا ۱۳۳۷ شمسی به کار تعلیم اشتغال داشته است.

رشته تحصیلی وی، علوم قدیمه بود که آن را در محضر استادانی چون آقاضیاءالدین اراکی و آیت الله شیخ عبدالکریم حائری یزدی فرا گرفته بود. اما احاطه او در رشته های علوم انسانی، صرفاً به واسطه مطالعه شخصی خودش بوده و نزد استادی تعلیم ندیده بود. نتایج این تلاش مجموعاً مشمل بر خلق ۲۰ اثر ماندگار ادبی و تاریخی است که به عنوان حاصل زندگانی او به شمار می آیند.

از آثار اوست: ۱- تالیف تاریخ اراک در ۳ مجلد و روی هم رفته ۴ بخش تدوین یافته است. ۲- تصحیح و تحشیه عباسنامه، تالیف محمد طاهر وحید قزوینی، ۳- نور مبین، در زندگانی آیت الله آقا نورالدین اراکی از مراجع شیعه و رجال آزادیخواه ایران در دوره مشروطیت. ۴- تصحیح و تحشیه تاریخ صفویان. ۵- تصحیح و تحشیه تاریخ دخانیه. ۶- مخلص تاریخ نو. شامل گزارش برخی رویدادهای مهم سده سیزدهم هجری است. ۷- جمع آوری رباعیات باباطاهر عریان. ۸- تاریخ ارمنستان. ۹- گزارشنامه یا فقه اللغه اسامی امکان. ۱۰- دیگر تالیفات شامل: اشعار محلی اراک، گندم آوران اراک، چشمه های اراک، کیسه کرفه، همواره در انتظار چاپ به سر می برند.

از منابع دیگری که در این تحقیق مورد بررسی قرار گرفته می توان از کتاب سیمای شهر اراک نوشته استاد محمدرضا محتاط و همچنین آثار تحقیقی جناب آقای داوود نعیمی در پنج مجلد با نام افتخار آفرینان استان مرکزی یاد کرد.

۱.۵ پیشینه و ادبیات موضوع

در بررسی سابقه تشیع در استان مرکزی از عوامل مختلفی می توان نام برد که از میان عوامل تأثیر گذار بر تشیع پذیری مردمان این منطقه، مجاورت با قم به عنوان اولین پایگاه تشیع در منطقه برجسته تر از سایر عوامل

رخ می‌نماید و شاید به همین دلیل است که بساری از وقایع تاریخی مربوط به این منطقه از نگاه نویسندگان مغفول مانده و یا در لابلای تاریخ سایر بلاد از جمله تاریخ قم آورده شده است.

در بررسی سیر مراحل تکوین استان مرکزی شناخت جایگاه و موقعیت استان مرکزی امروزی در نقشهٔ عراق عجم به عنوان بخش کوچکی از این منطقه بزرگ، این واقعیت آشکار می‌گردد که تا کنون در این زمینه تحقیقات منسجم و قابل قبولی صورت نگرفته است و علی‌رغم برخاستن مفاخر علمی و فرهنگی بسیاری از این منطقه، ولی متأسفانه در زمینه معرفی این استان و همچنین شناخت جایگاه این منطقه در ترویج تشیع و توسعه فرهنگ شیعی اقدامی متناسب با آن صورت نگرفته است و این تحقیق برآن است تا در جهت رفع این نقیصه قدمی هرچند کوچک بردارد، بر این اساس موضوع این تحقیق شناخت پیشینه تشیع در منطقه ایست که امروز با نام استان مرکزی شناخته می‌شود.

فصل دوم

جغرافیای استان مرکزی

۲.۱ جغرافیای استان مرکزی

۲.۱.۱ مقدمه فصل

استان مرکزی با مرکزیت تهران تا سال ۱۳۵۶ پر جمعیت ترین استان کشور بوده و بخش وسیعی از مناطق مرکزی کشور را شامل می شده است، بطوریکه ۳ استان تهران، قزوین، و استان مرکزی فعلی همچنین شهرستان کاشان در حوزه جغرافیایی این استان قرار داشته است. بر اساس تقسیمات سیاسی ایجاد شده در این سال ۱۷ شهر از توابع پایتخت جدا و پس از تشکیل استان مرکزی به سایر استان های کشور نیز افزوده شد. بوجود آمدن استان تهران، قزوین و سپس قم از دیگر تغییرات سیاسی و جمعیتی بود که در بین سال های ۱۳۵۶ تا ۱۳۷۴ محدوده جغرافیایی طبیعی و انسانی استان مرکزی را مشخص تر ساخت. هم اکنون شهرستان اراک به عنوان مرکز استان و ۹ شهرستان آشتیان، تفرش، خمین، دلیرجان، ساوه، شازند، محلات، کمیجان و زرنديه با ۲۸ نقطه شهری، ۱۸ بخش، ۶۱ دهستان و ۱۵۳۹ روستای دارای سکنه ساختار اصلی استان را تشکیل داده اند. (محدوده این تحقیق استان مرکزی در شرایط فعلی است.)

شهر اراک به عنوان مرکز کنونی استان مرکزی در سال ۱۲۳۱ هجری قمری در دوره قاجار ساخته شد. از این شهر در هنگام تأسیس به سلطان آباد و سپس عراق یاد می شد. بنیان اصلی ایجاد شهر را به یوسف خان گرجی حاکم ولایت عراق عجم که از فرماندهان سپاه پیاده نظام فتحعلی شاه قاجار بود، نسبت می دهند. یوسف خان این شهر را به نام فتحعلی شاه، سلطان قاجار، سلطان آباد نامید. شهر جدید که نقش مرکزیت نظامی و اقتصادی منطقه یا ولایت عراق را بر عهده داشت تا سال ۱۳۱۶ هجری شمسی به نام عراق مشهور بود تا اینکه در این سال راه آهن سراسری ایران افتتاح شد و ایستگاه راه آهن شهر را اراک نامگذاری کردند که همین نام بعداً مرسوم گردید.

۲.۱.۲ جغرافیای استان:

استان مرکزی در مرکز ایران بین ۳۳ درجه و ۳۰ دقیقه تا ۳۵ درجه و ۳۵ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ درجه و ۵۷ دقیقه تا ۵۱ درجه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ قرار دارد این استان از شمال به استان های تهران و قزوین، از غرب به استان همدان، از جنوب به استان های لرستان و اصفهان و از شرق به استان های تهران، قم و

اصفهان محدود است. این استان با مساحتی معادل ۲۹۵۳۰ کیلومتر مربع، حدود ۱/۸۲ درصد از مساحت کل کشور را به خود اختصاص داده است.

۲.۱.۳ تعداد شهرستان ها، دهستان ها و آبادی ها:

بر اساس آخرین تقسیمات کشور در سال ۱۳۸۵ استان مرکزی دارای ۱۰ شهرستان، ۱۵ بخش، ۲۰۰ شهر، ۶ دهستان و ۳۲۶۱ آبادی دارای سکنه است. شهرستان های این استان عبارتند از اراک، آشتیان، تفرش، خمین، دلیرجان، سربند، محلات، زرنديه و کمیجان

جمعیت استان طبق آخرین سرشماری نفوس و مسکن در سال ۱۳۸۵ بالغ بر ۱,۳۲۶,۸۲۶ نفر بوده است که از این تعداد ۱,۰۱۵,۳۷۵ با سواد بوده اند.

۲.۲ تاریخ و فرهنگ در استان مرکزی:

در چند دهه اخیر با توسعه راه آهن و احداث کارخانجات متعدد، و همچنین تاسیس دانشگاهها ومراکز آموزشی به مرور چهره این منطقه عوض شد و بعد از تقسیمات جدید کشوری و ایجاد استان تهران و مرکزی، این استان به مرکزیت اراک به وجود آمد. استان مرکزی به لحاظ فرهنگی و مذهبی یکی از کانون های اصلی تربیت و پرورش اندیشمندان، شعراء، عرفا، سیاستمداران و بزرگان مذهب شیعه بوده است. بسیاری از مشاهیر ادبی و فرهنگی این سرزمین و همچنین شماری از علمای طراز اول، مورخین، سیاستمداران، شعراء، عرفا و اندیشمندان از این خطه زرخیز وعالم پرور برخاسته اند. نقش آفرینی در دفاع مقدس وحرکت خودجوش مردمی، به ویژه اهتمام جوانان این استان در دفاع ازکیان امت اسلامی وتقديم هزاران شهیدازوقایع ارزشمند دوره هشت ساله دفاع مقدس است در این استان می باشد.

۲.۲.۱ مذهب:

پیش از ورود اسلام به ایران مردم این استان همانند سایر ایرانیان، دین زرتشتی داشته و یکتا پرست بوده اند وجود آتشکده های بزرگ، از قبیل آتشکده ی آتشکوه نیم ور، وره در آشتیان، آتشکده ی خوره در محلات،